

Predsodki v sodobnih družbah znanja

✍ Mirjana Ule

Predsodki segajo v vsa področja družbenega življenja. Izražamo jih v vsakdanjem govoru, frazah, šalah, dvoumnostih. Najdemo jih v javnem govoru; v medijih, filmih, popularni kulturi, v pravnem diskurzu, v političnih, državnih institucijah, tudi v znanosti in kulturi. Temeljno polje delovanja predsodkov pa je vendarle vsakdanji svet ljudi, vsakodnevne interakcije z drugimi in drugačnimi, kot smo 'mi'.

Predsodki kot popačene podobe drugega

Predsodki so izrazite, pa vendar poenostavljene duševne strukture, podobno kot karikature, ki poudarjajo kake neobičajne, pogosto neprijetne poteze ljudi. Vendar pomen predsodkov ni toliko v njihovi poenostavljenosti ali iracionalnosti, temveč v vrednotnih ocenah, ki jih ponujajo posameznikom in skupinam (Brown, 1995: 8). Vrednotne ocene, ki so sestavni del predsodkov in stereotipov, so neverjetno rigidne. Največkrat so negativne, povzročajo popačenje podobe in zavračanje drugega, vzbujajo negativna čustva sovraštva in zavisti. Povzročajo tudi močno selektivno pozornost opazovalca do obnašanja drugih ljudi. Opazovalec je pozoren le na tiste vidike obnašanja drugih oseb, ki so v skladu z njegovimi predsodki. Tako oseba, ki označi nekoga drugega za 'južnjaka', v njegovem obnašanju vidi le tiste lastnosti, ki potrjujejo predsodke o 'južnjakih', na primer o lenobi, uži-

vaštvu, želji po lahkem zaslužku na 'naš' račun.

Predsodki segajo v vsa področja družbenega življenja. Izražamo jih v vsakdanjem govoru, frazah, šalah, dvoumnostih. Najdemo jih v javnem govoru; v medijih, filmih, popularni kulturi, v pravnem diskurzu, v političnih, državnih institucijah, tudi v znanosti in kulturi. Temeljno polje delovanja predsodkov pa je vendarle vsakdanji svet ljudi, vsakodnevne interakcije z drugimi in drugačnimi, kot smo 'mi'. Kažejo se predvsem v nespoštljivem, nestrpnem, ponižujočem ali prezirljivem odnosu do drugih in drugačnih; do pripadnikov drugih narodov, etničnih skupnosti, ras, kultur, do oseb z drugačnim načinom življenja, religioznimi ali spolnimi usmeritvami.

Razlikujemo različne oblike izražanja predsodkov v vedenju človeka in skupin. V socialni psihologiji se običajno govori o petih stopnjah izražanja predsodkov (Ule, 2009). Te stopnje predstavljajo hierarhično razvrščene kategorije obnašanja, zasnovanega na predsodkih:

Ogovarjanje je izraz določenih antipatij v odnosu do drugih skupin. Šale in vici so taka oblika izražanja predsodkov na navidezno družbeno sprejemljiv način.

Izogibanje se izraža v ustvarjanju socialne distance do pripadnikov drugih skupin, do katerih imamo predsodke. Socialna distanca je izraz potrebe po izogibanju medosebnim odnosom oziroma intimnejšim kontaktom z

drugimi. Lahko se kaže kot individualno izogibanje kontaktom ali na družbenem nivoju kot vzpostavljanje (zakonskih) norm oziroma prepek pri vzpostavljanju kontaktov. Ta stopnja je že bolj ogrožajoča.

Diskriminacija je že neposredno usmerjena proti pripadnikom drugih skupin. Kaže se v preprečevanju dostopa ogroženih skupin do kakih običajnih dobrin, na primer neenake možnosti šolanja, zaposlovanja, bivanja, oziroma v kratenju njihovih osnovnih državljskih svoboščin in pravic, ki jih ima na razpolago dominantna skupina.

Nasilje predpostavlja tisto stopnjo izražanja predsodkov, kjer je ogrožena fizična integriteta ljudi oziroma onemogočeno normalno življenje ogro-

Foto: Peter Prebil

ženih manjšinskih skupin (prepoved vstopa v različne javne institucije, fizični napad).

Genocid se kaže v fizičnem preganjanju, iztrebljanju celih skupin, manjšin, narodov.

Dokler se predsodki pojavljajo v vsakdanjem govoru ali ravnanju, v

ogovarjanju ali izogibanju, se zdijo nenevarni, nedolžni. Toda predsodki imajo neprijetno lastnost, da hitro postanejo družbeno vezivo množic, se širijo kot virusi in lahko okuženost z njimi dobi epidemične razsežnosti. Tedaj se predsodki spremenijo v orodje agresije, linča, opravičilo vsakovrstnih diskriminacij, preganjanja, izganjanja ali prepuščanja ogroženih skupin njihovi 'usodi'.

“*Predsodki se kažejo predvsem v nespoštljivem, nestrpnem, ponižujočem ali prezirljivem odnosu do drugih in drugačnih.*”

Do najbolj tragičnega dejanja v psihologiji predsodkov pride, ko se žrtve predsodkov poistijo z vsebino predsodkov. Predsodki, usmerjeni proti njim, postanejo tudi vsebina njihove samopodobe in njihove dejavnosti. Tako pride do znane 'samoizpolnjujoče se napovedi' (*self-fulfilling prophecy*), ko žrtve predsodkov same s svojim obnašanjem opravičujejo (legitimirajo) predsodke (Ule, 1999).

Sočutje in empatija kot obramba pred predsodki

Predsodki so ravno zaradi svoje čustvene in vrednotne komponente zelo trdovratni. Zato raziskave ugotavljajo, da kljub povečani stopnji izobraženosti, večji mobilnosti ljudi, predsodki tudi v sodobnih družbah niso izginili, ampak so se samo spremenili in prilagodili. Namesto sovražnih čustev prevladujejo v sodobnih predsodkih odklonilna čustva in hladna distanca. Medtem ko so ljudje nekdaj predsodke izražali v neposrednih stikih s člani drugih družbenih skupin, se danes kažejo predvsem v izogibanju stikov z njimi. Sodobni rasisti ne trdijo več, da so na primer črnci manj inteligentni kot belci, da so leni, temveč da imajo preveč pravic, da zahtevajo preveč privilegijev. Tudi ne gradijo na neposrednih odzivih ljudi na pripadnike etničnih manjšin, temveč na posrednih odzivih. Medtem ko naj bi pri tradicionalnem rasizmu prevladovalo sovraštvo in odkrito

nasilje do drugih skupin, sedaj prevladuje *ignoriranje, distanca, cinizem* (Ule, 1999).

Moderni ljudje se največkrat nočejo izdati, celo zavedati se nočejo svojih predsodkov. Zato se odevajo v navidezno libertarno argumentacijo. Šolanje otrok v elitnih šolah stran od pripadnikov marginalnih skupin opravičujejo s sklicevanjem na pravice staršev ali otrok do svobodne izbire šolanja. Elitne soseske oz. izbiro sosedstva opravičujejo s potrebo po varnosti. Nosilci tovrstnih predsodkov opravičujejo svoje predsodke pred javnostjo in pred seboj z bojda vse bolj 'zahtevnimi' manjšinami, ki "ogrožajo svoboščine in pravice ljudi", na primer pravico do varnega življenja, do varnega gibanja, in ki živijo na račun davkoplačevalcev. Prikriti *odklonilni rasizem* se zdi bolj kultiviran in zato bolj sprejemljiv. Predvsem pripadniki srednjega sloja lažje racionalizirajo hladno distanco in nezanimanje do marginalnih skupin kot odkrito sovraštvo in nasilje (Wetherell, 1996). Zdi se celo, da gredo moderni predsodki vstric z retoriko strpnosti: "nič nimam proti njim, samo pustijo naj me pri miru" itd. Zato se prisotnost ali odsotnost predsodkovnega in diskriminatornega diskurza in delovanja ne meri več po tem, koliko je nekdo strpen, ampak koliko je sočuten, empatičen. Sočutje in empatija sta prava obramba pred predsodkovnim obnašanjem in ne zgolj strpnost.

Vloga šole pri preseganju predsodkov

Veliko predsodkov ima svoj izvor v zgodnjem otroštvu, ko pod vplivom staršev in drugih avtoritet sprejemamo prve močno posplošene sodbe o socialnem svetu okrog sebe. Vemo, da je moralni svet otrok svet moralnega absolutizma (ekstremizma), kjer prevladujejo enostavne delitve na 'dobro' in 'zlo'. Vse to prispeva k nastanku napačnih, vendar vrednotno in emotivno močnih in trdnih predstav, ki se lahko obdržijo do odraslosti in celo življenje. V otroštvu nastanejo primarne kategorizacije in z njimi povezana vrednotenja ter čustvene naravnosti,

ki so podlaga za nastanek in obstoj predsodkov, zlasti za njihovo trajnost in nezavedno delovanje. Predsodki se po intenziteti večajo do pozne adolescence, ko se stabilizirajo (Ule, 2009).

“*Sočutje in empatija sta prava obramba pred predsodkovnim obnašanjem in ne zgolj strpnost.*”

Kolikor globlje se v otroka usede takšno primarno in enostavno vrednotenje, ki ga poenostavljenega sprejmemo seveda od odraslih, toliko močneje kasneje delujejo na kognitivni razvoj človeka. Zato se mora preprečevanje predsodkov začeti pri prav tako konkretnih in vsakdanjih primerih. Nesmiselno je otrokom v otroških vrtcih razlagati zgodbe o prijaznih in pridnih otrocih drugih narodnosti, ker otroci tedaj razvojno še sploh niso dorasli temu, da bi lahko kognitivno povezovali nauke teh zgodbic s svojimi kategorizacijami različnih človeških skupin. Na žalost pa o razvoju družbenih pojmov ne vemo veliko, precej manj kot o razvoju matematičnih pojmov. Šola naj bi bila ravno s posredovanjem znanja, razširjanjem vednosti in demokratično organizacijo življenja institucija za obrambo, imunizacijo pred predsodki. Obenem pa ravno šola lahko predvsem s svojim 'skritim učnim načrtom' (hidden curriculum) tudi vpliva na nastanek predsodkov. Že vrednotenje šolskih predmetov na bolj pomembne (matematično znanje) in manj pomembne (ročne spretnosti) ter na otroke, ki so bolj bistri, ker obvladajo matematično znanje, in manj bistri, ker obvladajo 'samo' ročne spretnosti, je osnova za pristransko kategorizacijo. ■

Viri

Brown, Rupert (1985): *Prejudice. Its Social Psychology*. Cambridge/M: Blackwell.

Ule Nastran, Mirjana (1999): *Predsodki in diskriminacije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Ule, Mirjana (2005): *Socialna psihologija. Analitični pristop k življenju v družbi*. Ljubljana: Založba FDV.

Wetherell, Margaret (1996): *Group conflict and the social psychology of racism*. V: *Identities, Groups and Social Issues*. London: Thousand Oaks; New Delhi: Sage.